

TRANSFORMACIONS SOCIALS I NOVES DINÀMIQUES EDUCATIVES I PROFESSIONALS*

Joan Subirats

Catedràtic de Ciència Política UAB

1. CANVIS SOCIALS I EDUCATIUS

Ha anat apareixent al llarg d'aquests darrers anys, una abundant literatura que entén que les funcions tradicionals assignades al sistema educatiu es veuen ara qüestionades per les transformacions econòmiques, socials i culturals de les societats post-industrials. L'educació, entesa com un dret col·lectiu que havia de ser satisfet per la intervenció dels poders públics, es considera que va jugar un paper cabdal en el benestar econòmic i social dels països occidentals, i en el llarg període de creixement estable de que van gaudir. Les societats buscaven prosperitat, i exigien dels poders públics que garantissin la seguretat per que el creixement fos possible i exigien també oportunitats per a tothom, en matèria educativa, sanitària o de mobilitat laboral. En un sistema d'economia de mercat, en el que les desigualtats (de retribució i de estatus) s'entenen com naturals, l'existència de mecanismes que garantissin cohesió i compensació, semblaven imprescindibles. I un sistema educatiu universal hi jugava un paper cabdal. Per altra banda, l'existència de gran parcel·les d'ocupació (vinculades a la funció pública) on l'accés es basava en els mèrits, i la garantia d'un ampli accés al sistema educatiu, eren garanties contra les desigualtats basades en l'origen familiar. La igualtat d'oportunitats i la idea de l'existència de criteris "objectius" per la promoció social, aspectes en els que l'educació hi jugava un paper clau, han fonamentat bona part de la credibilitat i legitimitat del sistema d'economia de mercat en la fase de creixement sostingut que els països occidentals han mantingut en la major part dels darrers 50 anys del segle XX.

La combinació entre creixent competitivitat provocada per la globalització econòmica, i els grans canvis tecnològics, la volatilitat econòmica i la tendència generalitzada a la reducció de costos, han transformat de manera enormement significativa l'escenari econòmic i social del tombant de segle. I no es menys cert que aquests grans canvis han generat dinàmiques, desconegudes als països occidentals europeus des del final de la segona gran guerra, de inseguretat laboral lligada als processos de desestructuració i restructuració industrial, de deslocalització d'inversions i de precarització dels vincles contractuals. Les famílies, com molts altres actors i àmbits socials, han patit greument aquestes conseqüències. I, evidentment, el sistema educatiu en el seu conjunt no ha quedat al marge d'aquests grans canvis.

Tot i així, sembla haver-hi un nou consens en el que coincideixen forces de dreta i esquerra de tot l'espectre polític: l'educació es un element clau per la futura prosperitat econòmica. D'alguna manera s'entén que si bé la capacitat dels governs dels

estats-nació per determinar la dinàmica econòmica es cada cop més petita, degut a la caiguda de les fronteres econòmiques i financeres, en el cas de l'educació i de la formació laboral, la capacitat d'influència dels governs es encara molt significativa

S'assenyala que la "terciarització" econòmica genera clarament una demanda més clara d'habilitats i coneixements que només un increment en la càrrega educativa pot aconseguir, però, per altra banda, res fa suposar que aquest augment generalitzat dels nivells educatius acabi generant més seguretat laboral. Però, malgrat tot, cada cop es pot parlar menys de que existeixi una clara correlació entre nivell d'estudis i estabilitat i progrés en el lloc de treball. Podriem dir que cada cop hi ha menys gent segura i estable en el mercat de treball, sigui quin sigui el seu nivell d'estudis o el tipus de feina que desenvolupa. Al costat del processos de reconversió industrial que han afectat molts dels segments clàssics del treballadors de "coll blau", cada cop son més freqüents els impactes dels processos de reingenyeria organitzacional que afecten fortament també als "colls blancs". D'alguna manera podriem dir que els grans impactes de la globalització econòmica i del canvi tecnològic provoquen, al mateix temps, en relació al mercat de treball, tendències a l'augment de les habilitats, tendències al canvi d'habilitats, i tendències també a reduir la necessitat d'habilitats (en el cas del "treballs escombraria").

De fet, entre les moltes certeses que han anat esmicolant-se trobem la del propi concepte d'habilitat o de recurs formatiu necessari per moure's per la vida. Es curiós, per exemple, que es posi més l'accent en els elements d'empatia, de sociabilitat, de capacitat de treball en equip i en la capacitat d'adaptar-se a entorns ràpidament canviants, que no en el rang assolit de coneixements o de destresa tècnica. I és precisament a partir d'aquests elements quan la distància entre allò que valoren i cerquen el mercat i els que contracten i allò que les institucions educatives aparentment semblen generar, creix fins a convertir-se en el paradigma de les ineficiències del sistema educatiu.

Quan més augmenta la idea que l'eficiència organitzacional depèn de la capacitat de relació i de comunicació interpersonal, de les habilitats negociadores i de treballar en grup, més sembla que els sistema educatiu es refugia en la vella certesa burocràtica de coneixements que interessen més als professors que a la societat i als alumnes. Per molt que creixi el nombre de gent amb titulació, els que contracten segueixen pensant que aquestes acreditacions els hi diuen molt poc sobre les reals capacitats dels aspirants a treballar en la seva organització, sobre les seves habilitats socials i de vàlua personal. Per això, segurament es va donant un

allunyament significatiu entre la classificació i la matriu de coneixements, habilitats i pràctiques que s'usen en el sistema educatiu i la que valoren bona part dels empleats més ben situats en un mercat insegur i volàtil. Les formés individualitzades de qualificació, i la dificultat en establir paràmetres d'èxit i de mesurar elements més propis de la sociabilitat i treball en equip no s'haurien tampoc de menystenir. Curiosament, aquests elements de sociabilitat, empatia i "coneixements febles" acostumen a anar lligats a les versions més actuals de l'educació compensatòria, i es fan servir per tractar de "salvar" a aquells que no semblen disposar d'unes capacitats que per molts fills de les classes mitges son vistes com "naturals" i procedents de la seva educació informal i familiar.

Tampoc cal menystenir les importants conseqüències que ha anat tenint la creixent presència de la dona en tots els nivells del sistema educatiu i en el mercat de treball. La clàssica distinció entre l'home com aquell que "guanya el pa" i la dona que "té cura" del marit i de la família, distinció que provocava significatives diferències en els itineraris formatius d'uns i altres, ha anat perdent sentit. Avui dia les distincions en els curricula per raons de sexe han anat tendint a desaparèixer, tot i que segueixen havent-hi evidències de que caldran encara uns anys per constatar que nois i noies acaben amb els mateixos perfils acadèmics. En els darrers anys, però, mes aviat el que trobem és una creixent preocupació per les capacitats de socialització dels nois. La vella connexió entre llocs de treball en la indústria que requerien rols "masculins" potents i nois que deixaven ràpidament els seus estudis per cobrir-los, no funciona ara en una fase de terciarització evident de l'estructura laboral. Sense qualificacions formals, els llocs de treball que acaben quedant són, per exemple, els de guarda de seguretat, servir en un fast food o mosso de magatzem, sempre en un anar i venir de les llistes d'aturats de llarga durada. Els canvis en l'estructura ocupacional (més serveis, on les "virtuts" femenines i la seva capacitat de treballa en equip, semblen funcionar més fàcilment) i la significativa eficiència competitiva de les noies en el propi sistema educatiu, poden provocar problemes en les identitats masculines, en la seva socialització i en les conseqüències que se'n deriven en el control social. Això no vol dir que les dones

vegin ràpidament alterada la seva evident pitjor consideració en el mercat de treball en termes de salari i status, sinó que molts cops vol dir que les organitzacions tendeixen a aprofitar instrumentalment millor les seves habilitats i capacitats.

2. L'EXTENSIÓ DEL FET EDUCATIU

En els darrers vint anys s'ha pogut anar constatant que les estructures familiars han anat fent-se més inestables i, com ja hem anat dient, el treball s'ha fet també més insegur. Per tant, dos dels clàssics instruments de socialització i control s'han afeblit significativament. I, pel que fa a l'educació, en canvi, hem vist com el seu rol es feia més intensiu i extensiu. L'educació ha anat estenent la seva influència i presència d'una inicial concentració en un espai (l'escola) i un moment temporal molt específic (els primers anys de vida), cap a tots els racons de l'activitat social i cap a totes les fases de la trajectòria vital. S'ha anat passant de la formació inicial i concreta per a l'accés a una feina, a la formació entesa com a palanca permanent d'empleabilitat al llarg de tota la vida. Aquest canvi no ha pogut deixar d'afectar les expectatives de la gent en relació al sistema educatiu. Si primer es buscava de manera essencial l'adquisició de coneixements com a valor de canvi, ara es busca també una mena de "curriculum" menys explícit, pel qual el sistema educatiu ha de ser capaç de formar gent que estigui sempre preparada pel canvi, per gestionar de manera eficient la seva trajectòria vital, i que reforci la seva capacitat emprenedora. En definitiva, que sigui capaç d'actualitzar els seus coneixements a partir de les múltiples fonts d'informació que la societat li ofereix i que tingui la iniciativa personal per fer-ho.

L'educació ha vist doncs estendre la seva influència molt més enllà del que era habitual, però això implica, per una banda el camí cap això que s'ha anat anomenant la "societat del coneixement", en la que tots els aspectes vitals i les activitats socials tenen components formatives i acaben generant coneixement (amb les conseqüències que això té per generar la sensació de que qualsevol aspecte vital pot ser objecte d'aprenentatge formal i de superació d'incompetència). I per altra banda, la idea que ja que tota carència personal o social acaba tenint alguna connexió o altra amb una real o potencial activitat

formativa, tot és “culpa” de l’educació, que acaba així convertint-se en una gran mena de contenidor en el que abocar tot el que no funciona. Però, pot l’escola sola fer-ho tot?.

3. IMPACTES EN LA FUNCIÓ EDUCATIVA

Com ha afectat tot aquest conjunt de canvis i noves tendències en l’exercici de la funció educativa?. Com han resultat afectats els professors?. La voluntat d’introduir la lògica de mercat en el funcionament del sistema educatiu comporta la voluntat de generar nous mecanismes de control, de incentius i de mesura de rendiment i de eficiència que no havien estat presents de manera molt clara en un perfil professional molt vinculat a aspectes vocacionals, d’especialització en els coneixements, i de capacitat de transmissió i de formació personal. No resulta fàcil aplicar sense masses matissos la lògica de mercat en el camp dels professionals de l’educació. Els bons o mals resultats d’un alumne no són fàcilment atribuïbles a un professor en particular, i tampoc no poden reduir-se al que s’ha fet en un curs específic.

El problema és que l’estructura social compta a l’hora de fer servir els mecanismes de mercat, i la gent no arriba amb igualtat de condicions a l’hora de fer servir informació i opcions, i per tant a la pràctica aquests mecanismes de mercat el que provoquen és un augment de les desigualtats. Per altra banda, aquesta visió mercantil de la professió, porta a creure que introduint incentius estrictament econòmics, però reduint l’autonomia de funcionament, pots acabar obtenint millors resultats globals. Això de fet és una clara simplificació del complex món dels ideals i motivacions dels professionals a l’hora de fer la seva feina. I, com ha passat en alguns països, si acabes posant l’accent només en els incentius econòmics i en la valoració per l’eficiència, et trobaràs que vas desprofessionalitzant el sistema, perdent al final més valor del que volies aconseguir, ja que, en el fons, no hi ha millor sistema de control i valoració que el dels propis col·legues.

Per altra banda, la pròpia descentralització del sistema pot acabar convertint-se en una forma de reduir les responsabilitats de l’administració sobre el funcionament del sistema, traslladant el pes als professionals i als pares, però sense que això vulgui dir reduir el poder real de l’administració sobre el conjunt d’aquest sistema.

En els darrers temps s’ha parlat molt del concepte de comunitat i de proximitat territorial i social com una manera de buscar alternatives a la bipolarització burocràcia-mercat. D’aquesta manera es busca dona resposta a la demanda d’una més gran capacitat de reconeixement de la diversitat social i cultural que s’expressa en cada realitat local, i reforçar els vincles i les implicacions d’aquesta comunitat territorial en la bona marxa de les institucions educatives. Per altra banda, el pas cap a unes exigències educatives que busquen educar en la flexibilitat i en l’adaptació no poden seguir els criteris rutinaris que es podien seguir en altres èpoques quan es volia formar segments socials de manera relativament estable i homogènia. Calen professionals altament qualificats i motivats, i capaços de treballar en contextos diversos i heterogenis, i per tant els elements de proximitat resulten importants. Aquests elements positius no poden però, fer-nos oblidar els perills que una descentralització sense matissos pugui tenir en el funcionament global del sistema i en les

desigualtats que genera la pròpia diversitat territorial en termes de benestar, de nivell cultural o de teixit social.

L’educació en aquesta societat haurà de ser entesa cada cop més com un tema que requereix la col·laboració de molts actors i instàncies socials. Com un tema que no pot quedar circumscrit en les estretors d’una concepció només vinculada a la transmissió de coneixements. Com un tema que requereix més diversitat en la provisió de serveis i en les capacitats d’aprofitar els recursos i la força de les comunitats locals. Curiosament, tot i que la retòrica de la dreta ha sigut la de la flexibilitat, del reforçament de l’autonomia dels centres i del respecte a la diversitat i a la necessitat de la col·laboració, a la pràctica les reformes impulsades han apuntat més a reforçar la jerarquia, la centralització i els elements de segmentació social.

Voldriem aquí reivindicar una concepció de l’educació més lligada a la seva concepció de servei públic, vinculant educació amb el conjunt de serveis i polítiques que busquen la millora de les condicions de vida de la ciutadania i el reforçament del seu paper actiu en la renovació democràtica i participativa de les polítiques de benestar tradicionals. I per tant amb una visió del treball educatiu més vinculada al treball en xarxa, a la col·laboració entre professionals de diversos serveis, davant de problemes de caràcter integral que necessiten també respostes integrals.

4. NOVES TENSIONS

A Catalunya, com a Espanya i com a altres països europeus, l’educació travessa un període de fortes tensions:

✓ sobre, per una banda, el paper requilibrador i d’equitat que tradicionalment s’ha atorgat a l’educació (amb iniciatives que tendeixen a parlar només d’esforç individual i de resultats, com creiem és l’esperit que ha portat a la modificació normativa de la Ley de Calidad)

✓ sobre la tendència a utilitzar les diferents condicions d'accés i de permanència a les estructures educatives com vies per segmentar socialment, i proveïr de base de maniobra l'alta cojunturalitat i baixa qualitat de molts llocs de treball (amb itineraris, explícits o implícits, que ja defineixen el futur dels marginats o subalterns des de molt joves)

✓ sobre la tendència a imposar certs models culturals de referència com els únics pretesament vàlids en el context liberal-democràtic (i assenyalant els riscos d'acceptar o tolerar opcions culturals que són radicalment incompatibles amb el que s'entén com el nostre comú denominador, "la nostra manera de ser")

✓ sobre la marginalització de les opcions educatives públiques, i per tant la seva progressiva consideració com a opció residual pels que no tenen més opcions (l'escola pública com a garantia social "pels que no poden seguir")

✓ sobre la reducció dels espais de maniobra i d'autonomia dels professionals, a canvi de manteniment de les seves prerrogatives estatutaries (desprofessionalitzant de fet, o equiparant professió a funcionarització)

✓ sobre la desmobilització de la comunitat educativa per situar les relacions més en la línia proveïdors-usuaris (desmobilitzant o formalitzant els espais participatius clàssics);

✓ sobre l'ús de l'espai educatiu en sentit ampli (pre i poscolar) (cada cop més imprescindible donada la precarització laboral i la no sintonia temps educatius-temps laborals) com a nova palanca de segmentació (deixant el lleure posteducatiu com a una opció o alternativa pels que tenen recursos, o situant-ho en el voluntarisme dels governs locals)

5. L'ÀMBITS DE LES RESPOSTES

A l'entorn de tots aquests dilemes és sobre els que probablement girarà el debat i la participació dels diferents agents educatius en els propers anys a Catalunya. Molts d'aquests dilemes difícilment poden plantejar-se i resoldre's només en el si de la comunitat educativa en sentit estricte, i obliguen a plantejaments més transversals.

Els grans espais on es jugarà la deriva ideològica del sector educatiu seràn, en el si de les institucions educatives, en l'àmbit professional, i en l'escola com espai públic. Es aquí on més decisivament es poden donar les aliances a favor o en contra de determinades derives. L'aïllament de les escoles i dels diferents sectors, l'atomització de les relacions professionals-usuaris, la competència entre centres només basada en la capacitat de satisfer demandes dels usuaris, la juridificació dels conflictes,..., tots aquests factors només serviràn per fer que el debat sobre el futur de l'educació al nostre país no entri en l'esfera pública i col·lectiva de debat.

El repte és situar el debat sobre el futur de l'educació en el si del debat sobre el futur de la societat. I per fer-ho cal primer de tot situar-se en l'espai territorial més proper als centres, i examinar les experiències existents que ens mostrin maneres d'abordar aquests problemes defugint l'aïllament i el tancament professionalista i obrint i participant en dinàmiques més transversals i integrals, interaccionant escola i altres agents i serveis presents en cada territori.

El que ens ha interessat doncs en el llibre que presentem, és trobar a la realitat catalana en el sentit més ampli, tot un conjunt d'experiències que, incorporant sempre a l'escola o al centre educatiu, es plantegessin fer front a les complexitats de la nova realitat social del país, des d'una perspectiva:

- territorialment pròxima i integrada
- professionalment plural
- socialment transformadora
- amb acceptació de l'heterogeneïtat i diversitat
- i políticament adreçada cap a una més gran cohesió social

Al plantejar així la nostra recerca, finançada per la Fundació Jaume Bofill, i partir d'aquestes hipòtesis, pensàvem que d'aquesta manera podríem anar veient fins a quin punt era certa o no la nostra pressumpció de que si bé l'educació és central en els itineraris de resposta a les creixents situacions i perills de risc i exclusió, també és cert que no és possible fer front només des de les escoles i els centres educatius a aquests reptes. I que cal per tant trobar (mostrar i aprendre) maneres col·lectives i comunitàries, plurals i participatives, de donar resposta a les noves exigències.

[*] Reproduïm aquí una part de la conferència introductòria del llibre "Més enllà de l'escola", del que Joan Subirats es coautor i coordinador, i que va ser presentat en el Forum que va organitzar l'ICE de la UAB el mes de novembre de 2003. El llibre ha sigut publicat per Fundació Jaume Bofill i Editorial Mediterrània.